

Förslag till

Kulturmiljöprofil för Västerviks kommun

TJUSTBYGDEN

Västerviks kommun har ett speciellt landskap. Det är ett landskap som löser upp gränsen mellan land och hav, mellan då och nu. Långt inne i landet finns hälsningar från förhistoriens kustbor: boplatser, gravar och hällristningar. Dåtidens havsvikar är idag långsträckta dalgångar och sjösystem som skär genom urberget – glipor i smålandsskogen, linjer att färdas utmed i alla tider. Kanske är det dessa tydliga dalar, "kjusor", som gett området dess gamla namn: Tjust. I denna skogsrika bygd har timmer flottats på dalarnas sjöar och åar, deras isar fått bära slädar med träkol och ved. Just på gränsen mellan de öppna dällderna och omgivande skogsklädda urbergshöjderna slingrar sig vägarna ännu fram, förbi faluröda trähusklungor och ekbevuxna betesmarker. Här och där bryter en spikrak allé dalstråkets öppenhet och låter ana en storstilad herrgård. Både bland stugor och herrgårdar finns speciella, återkommande drag som ger byggnaderna sin alldeles egna stil.

Dalar, sjöar och vattendrag

Utpräglade dalstråk som uppvisar det svallade sprickdalslandskapets tydligt ordnade kulturlandskap, samt de landskapselement som förstärker mönstret.

Exempel: Öppna, långsmala dalgångar med byar och fornlämningar i övergången mot omgivande höjde, kommunikationsleder längs med dalgångarna, kvarnar, vattendriven småindustri, vattenkraftverk och flottningslämningar.

Bronsålderskusten

Miljöer och objekt som vittnar om områdets landskap, invånare och kultur under bronsåldern.

Exempel: Gravfält, gravrösen, hållristningar och skärvstenshögar etc.

Skogslandskapet

Områden och miljöer som vittnar om skogens betydelse som en allsidig resurs för djurhållning, uttag av timmer, kolning m.m. i en sammansatt bondeekonomi, samt om träråvaran som industriell resurs.

Exempel: Bondsågar, kolbottnar, tjärdalar, skogsarbetarkojor, skogsauktionsplatser, flottningslämningar, sågverk, snickerifabriker, båtbyggerier etc.

Jordbrukslandskapet

Områden och miljöer som vittnar om jordbrukets betydelse, växtodling som djurhållning, under lång tid.

Exempel: Hagmarker, hamlade träd, fägator, odlingsrösen, stenmurar, spår av tegbruk, spår av äldre dikning etc.

Mötesplatser

Platser där människor under olika tider och av olika anledningar har mötts. Det kan handla om platser för offentlig service, arbete eller fritid.

Exempel: Sockencentra, järnvägsstationer, hållplatser, vägkorsningar, folkrörelsernas samlingslokaler, hantverksbyar, affärer, gästgiverier, skjutsstationer, marknadsplatser etc.

Herrgårdsbygden

Herrgårdar och storgårdar, inte enbart herrgårdsanläggningen i sig, utan även andra typiska byggnader och landskapliga drag.

Exempel: Eklandskap, alléer, torp och statarbostäder, herrgårdsindustriella centra med ex. kvarnar, mejerier och tegelbruk etc.

Byggnadstraditionen

För området kännetecknande bebyggelsemönster, byggnadstyper, material och detaljer.

Exempel: Radbyar, små klungbyar, ryggåsstugor, tvåvånings enkelstugor, båthus, lockpanel, förvandringspanel, foderlösa fönster, tegeltak, rödfärg. Klassicerande drag med lunettfönster, pilastrar, takgesimser och tandsnitt. "Västerviksrevetering" etc.

KUST OCH SKÄRGÅRD

Västerviks kommun är en kust- och skärgårdskommun. Landet sträcker sig ut i havet och havet in i landet, både bokstavligen och bildligen. Kustens uddar och vikar ligger växelvis omlott, som de knäppta händernas fingrar. Skärgårds- och lantbrukskultur har smält samman. Fiske och båtliv har varit en självklar del av bondehushållens vardag, vid sidan av djurhållning och åkerbruk. Hamnarna i Västerviks stad och lastageplatserna utmed fastlandskusten har varit lika viktiga för inlandsbor som för skärgårdsbor. Den betydelsefulla sjöfarten har berott av hur skärgårdens sjömärken och fyrar skötts och hur lotsväsendet fungerat. Typiska kustindustrier som skeppsbyggeri och stenhuggeri har präglat området, men från omkring sekelskiftet 1900 och med ökande omfattning har semesterfirande och sommarboende blivit allt mer framträdande. Ett fritidslandskap har växt fram vid sidan av de gamla fiskehemmanen.

Sjöfart och kustnäringar

Sjöfartsmiljöer, samt miljöer och objekt som tydligt pekar på sysslor och näringar som är typiska för kusten och skärgården.

Exempel: Hamnar, hamnmagasin, kajer, sjömärken, fyrställen, lotsställen, fiskelägen, glon, båthus, sjöbodas, nätgårdar, varv och båtbyggerier, anläggningar för kustflottning, fiskindustri, stenindustri, strandängar och betesholmar, fornlämningsmiljöer där den maritima kopplingen framgår tydligt, exempelvis marinarkeologiska miljöer, vrak, skeppssättning, hållristningar med båtmotiv etc.

Skärgårdsnöjen

Miljöer och objekt som visar hur man förlustat sig och kopplat av vid kusten och i skärgården.

Exempel: Brunnsmiljöer, sommarvillor, fritidshus, småbåtshamnar, båtklubbar, folkparker, dansbanor, festplatser, semesterhem, pensionat, campingplatser pensionat etc.

VÄSTERVIKS STAD

I Västerviks kommun finns bara en stad, som egentligen är två. Sedan 1200-talet har Västervik utgjort ett maktsäte vid den norra Smålandskusten och regionens ekonomiska centrum. Staden låg först vid Gamleby, "den gamla staden", men flyttades på 1400-talet till sin nuvarande plats. Men de fornlämningsrika omgivningarna låter antyda att området kring Gamlebyviken varit ett maktcentrum långt innan medeltid. Fram till mitten av 1800-talet var Västervik den enda plats i Tjust där stadigvarande handel och, fränsett järnbruken, kommersiell tillverkning fick bedrivas. När denna ordning upphörde vid 1800-talets mitt, hade staden redan goda förutsättningar att utvecklas till en modern industri- och hamnstad. I alla tider har staden samlat en ekonomisk och bildningsmässig elit, som uttryckt sin särställning i stadsmiljön. Först genom storslagna borgargårdar och några få offentliga byggnader. Från 1800-talets slut i institutionsbyggnader, fabriker, huvudkontor, parker, bank-, handels- och nöjespalats. Stadens successiva expansion från slutet av 1800-talet kan avläsas av de olika stadsdelarnas tidstypiska planering och arkitektur.

Huvudsäte i Tjust

Miljöer och byggnader i staden av representativ karaktär som uttrycker stadens särställning som regionalt centrum för handel, tillverkning, utbildning, sjukvård, samhällsadministration, kultur, nöjen m.m.

Exempel: Stadsmässig bebyggelse av offentlig och halvoffentlig karaktär. Institutionsbyggnader, huvudkontor för större bolag etc.

Stadens årsringar

Tidstypiska områden och miljöer som med särskild tydlighet visar olika historiska skeden och utbyggnadsepoker av staden.

Exempel: Historiska stadskärnan, det sena 1800-talets stad med park- och institutionszon, sekelskiftet 1900 med storskalig stenstad och industrimiljöer, 1910-20-tal med träkåkar, 1930-40-tal med funkishus, 1950-60-tal med stora områden med egna hem samt flerbostadshus, 1970-80-tal med villakvarter, förnyelseområden på gammal industrimark.

BRUKSRIKET

Västerviks kommun är en bergslag och del av ett bruksrike. Från medeltiden till 1800-talets slut har både järn, koppar och kobolt brutits här. Men det var tillgången på skog och vattenkraft som gjorde att flera järnbruk grundades i området på 1600- och 1700-talen. Bruken var kapitalstarka, högteknologiska företag, men också sociala trygghetssystem. De byggde sina egna världar ute i skogen med masugnar, hammarsmedjor och praktfulla bruksherrgårdar. Kring dem krävdes en organisation som även inbegrep bönder och torpare för att framställa och köra oändliga mängder träkol och för att transportera malm och järn mellan kusten och bruken. När järnbruksdöden grep omkring sig under slutet av 1800-talet, lyckades Västervikstraktens bruk ställa om till nya tillverkningar. De gamla järnbrukens namn spreds över världen genom moderna produkter: Överumplogar, Gunnebostängsel och Ankarsrumsspisar. Kring brukens industribyggnader växte välordnade småsamhällen fram med bostäder, järnvägsstationer, hotell, butiker och folkrörelsens samlingslokaler.

Bruksorterna

För bruksorterna typiska strukturer och objekt som skapats av, eller med stark delaktighet från, bruksföretagen eller arbetarkollektivet.

Exempel: Bruksgator, bruksherrgårdar, bostäder från olika epoker för arbetare och tjänstemän), verksbyggnader vid vattendrag, slaggstensbyggnader, järnvägsstationer, brukshandel/konsum, folkrörelsebyggnader som missionshus, nykterhetsloger etc.

Brukens landskap

Miljöer, byggnader och anläggningar utanför bruksorterna som uppkommit ur bruksdriften eller anlagts och ägts av bruksföretagen.

Exempel: Gruvor, masugnsruiner, slagghögar, slaggstensbyggnader, kolbottnar, transportleder, hamnar, kraftverk etc.

Förslag till kulturmiljöprofil för Västerviks kommun

Kulturmiljöprofilen utgör en del av kulturmiljöprogrammets värdegrund. Den uttrycker en värdering: "Det här är särskilt viktigt – det tillmäter vi ett särskilt högt värde". Den ska vara ett redskap för att stärka värdet av och peka ut vissa miljöer. Kulturmiljöprofilen ska alltså vara ett stöd i värderings- och urvalsprocessen. Den formulerar också en begreppsapparat som underlättar dialogen under arbetets gång. Kulturmiljöprofilen kan sannolikt även vara till hjälp i andra sammanhang för att strukturera och prioritera när det gäller kommunens kulturarv och kulturmiljöer, exempelvis för samverkan, lärande, resursstyrning eller marknadsföring.

Avsikten är inte att kommunens kulturmiljöer ska inordnas under kulturmiljöprofilens teman - en enskild kulturmiljö kan reflektera flera olika teman. Kulturmiljöprofilens teman försöker spegla viktiga aspekter av livet i Västerviks kommun, historiskt sett. Men det är också viktigt att komma ihåg att värderingarna är färgade av vår egen samtid. Profilens teman, liksom det urval av miljöer som ska göras, kommer att spegla och forma vår syn på historien. De utgör en del av vår egen tids berättelse om Västerviks kommun. Kulturarvet rymmer alla människor. Det finns många olika skildringar av historien och många olika åsikter om vad som är viktigt.